

TO'G'RIDAN-TO'G'RI VA BILVOSITA NUTQ
AKTLARI MUAMMOSI

Axmedova Nodira Rustamovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Ingliz tili 3-fakulteti, Ingliz tili integrallashgan kursi №3

kafedrası o'qituvchisi

E-mail: axmedovanodirabegim784@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-2344-0140>

Annotatsiya: *Mazkur maqolada to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutq aktlarining pragmatik xususiyatlari, ularning kommunikativ jarayondagi o'rni hamda funksional jihatlari tahlil qilingan. Nutq aktlari nazariyasining shakllanishi, John Langshaw Austin va John Searlening ilmiy qarashlari asosida yoritilgan. Shuningdek, bilvosita nutq aktlarining xushmuomalalik prinsipi, implikatura va madaniyatlararo kommunikatsiya bilan bog'liqligi ochib berilgan. Maqolada to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutq aktlari o'rtasidagi farqlar, ularning pragmatik interpretatsiyasi hamda kommunikativ muammolari misollar asosida tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *pragmatika, nutq akti, to'g'ridan-to'g'ri nutq akti, bilvosita nutq akti, kommunikatsiya, implikatura, pragmatik ma'no, xushmuomalalik prinsipi, illokutiv akt, kommunikativ strategiya.*

Аннотация: *В данной статье анализируются прагматические особенности прямых и косвенных речевых актов, их роль и функции в процессе коммуникации. Освещается формирование теории речевых актов на основе научных взглядов John Langshaw Austin и John Searle.*

Также рассматривается связь косвенных речевых актов с принципом вежливости, имплицатурой и межкультурной коммуникацией. В статье на основе примеров анализируются различия между прямыми и косвенными речевыми актами, их прагматическая интерпретация и коммуникативные проблемы.

Ключевые слова: *прагматика, речевой акт, прямой речевой акт, косвенный речевой акт, коммуникация, имплицатура, прагматическое значение, принцип вежливости, иллокутивный акт, коммуникативная стратегия.*

Annotation: *This article analyzes the pragmatic features of direct and indirect speech acts, their role and functions in communication. The formation of speech act theory is discussed based on the scientific views of John Langshaw Austin and John Searle. The study also examines the relationship of indirect speech acts with the politeness principle, implicature, and intercultural communication. Furthermore, the differences between direct and indirect speech acts, their pragmatic interpretation, and communicative problems are analyzed through examples.*

Keywords: *pragmatics, speech act, direct speech act, indirect speech act, communication, implicature, pragmatic meaning, politeness principle, illocutionary act, communicative strategy.*

Kirish

Til insoniyatning eng muhim kommunikativ vositasi bo'lib, jamiyat taraqqiyotida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Inson o'z fikri, his-tuyg'usi, maqsadi va niyatlarini aynan til orqali ifodalaydi. Muloqot jarayonida esa nafaqat ma'lumot almashinuvi, balki ma'lum harakatlarni amalga oshirish ham

yuz beradi. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda tilning funksional va pragmatik jihatlarini o'rganishga katta e'tibor qaratilmoqda. Pragmatika til birliklarining nutq jarayonidagi qo'llanilishi, ularning kommunikativ vazifasi hamda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi.

Pragmatikaning markaziy tushunchalaridan biri nutq aktlari nazariyasi hisoblanadi. Ushbu nazariya til vositasida bajariladigan kommunikativ harakatlarni tadqiq qiladi. Nutq aktlari nazariyasining shakllanishida John Langshaw Austin va John Searlning xizmatlari katta bo'ldi. Olimlar til yordamida inson faqat gapirmasligini, balki ma'lum harakatlarni ham amalga oshirishini ilmiy jihatdan asoslab berdilar.

Nutq aktlari o'zining ifodalanish shakliga ko'ra to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita turlarga bo'linadi. To'g'ridan-to'g'ri nutq aktlarida gapning grammatik shakli va kommunikativ maqsadi bir-biriga mos bo'lsa, bilvosita nutq aktlarida ular o'rtasida tafovut mavjud bo'ladi. Ayniqsa bilvosita nutq aktlari pragmatik ma'no, yashirin mazmun va kommunikativ strategiyalar bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli ilmiy tadqiqotlarda alohida o'rin egallaydi.

Bugungi globallashuv sharoitida madaniyatlararo kommunikatsiyaning kengayishi nutq aktlari muammosining dolzarbligini yanada oshirmoqda. Turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda bilvosita ma'nolarni noto'g'ri talqin qilish kommunikativ tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu sababli to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutq aktlarini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Nutq aktlari nazariyasining pragmatik asoslari

Pragmatika tilshunoslikning inson omiliga asoslangan yo'nalishlaridan biri bo'lib, til birliklarining real kommunikativ vaziyatdagi qo'llanilishini

o'rganadi. Ushbu yo'nalishda nutq aktlari nazariyasi alohida o'rin egallaydi. Nutq aktlari insonning til yordamida ma'lum harakatni amalga oshirishini ifodalaydi. So'zlovchi har bir gap orqali nafaqat axborot uzatadi, balki ma'lum kommunikativ maqsadni ham bajaradi. Shu sababli zamonaviy pragmatik tadqiqotlarda "gapirish — harakat qilishdir" degan tamoyil muhim o'rin tutadi.

John Langshaw Austin nutq aktlari nazariyasining asoschisi sifatida tilning performativ xususiyatini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Olimning fikricha, ayrim gaplar shunchaki voqelikni tasvirlamaydi, balki real harakatni yuzaga keltiradi. Masalan:

"Sizni er-xotin deb e'lon qilaman."

"Uzr so'rayman."

"Va'da beraman."

Bu gaplar aytilgan paytda ma'lum ijtimoiy harakat bajariladi. Austin nutq aktlarini lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarga ajratib, kommunikativ jarayonning ko'p qatlamli tuzilishini ko'rsatib berdi.

Lokutiv akt gapning lug'aviy va grammatik ma'nosini bildiradi. Illokutiv akt esa so'zlovchining kommunikativ niyatini ifodalaydi. Perlokutiv akt tinglovchida yuzaga keladigan ta'sir bilan bog'liq. Masalan: "Eshik ochiq qolibdi."

Mazkur gapning:

lokutiv ma'nosi — eshikning ochiq ekanligi haqidagi xabar;

illokutiv ma'nosi — eshikni yopish haqidagi iltimos yoki tanbeh;

perlokutiv natijasi — tinglovchi eshikni yopishi mumkin.

Keyinchalik John Searle ushbu nazariyani yanada rivojlantirib, nutq aktlarini funksional jihatdan tasnifladi.

To'g'ridan-to'g'ri nutq aktlarining lingvopragmatik xususiyatlari

To'g'ridan-to'g'ri nutq aktlari pragmatikaning muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, kommunikativ maqsadning ochiq va bevosita ifodalanishi bilan xarakterlanadi. Bunday nutq aktlarida gapning grammatik shakli uning kommunikativ funksiyasiga to'liq mos keladi. Ya'ni buyruq gap buyruqni, so'roq gap savolni, darak gap esa xabarni ifodalaydi. Shu sababli tinglovchi nutqning yashirin ma'nosini izlashga ehtiyoj sezmaydi, kommunikativ maqsadni darhol anglaydi.

Pragmatik nuqtai nazardan to'g'ridan-to'g'ri nutq aktlari kommunikatsiyaning eng sodda va aniq shakli hisoblanadi. Ular ko'pincha rasmiy, institutsional va tezkor muloqotda qo'llanadi. Masalan:

- harbiy buyruqlar;
- sud jarayonlari;
- rasmiy ko'rsatmalar;
- texnik yo'riqnomalar;
- ilmiy uslub uchun aynan to'g'ridan-to'g'ri nutq aktlari xarakterlidir.

Masalan:

- "Hujjatni topshiring."
- "Safga tiziling."
- "Dars ertaga soat sakkizda boshlanadi."

Mazkur gaplarda kommunikativ maqsad ochiq ifodalangan bo'lib, tinglovchi tomonidan hech qanday qo'shimcha interpretatsiyasiz qabul qilinadi.

John Searlening ta'kidlashicha, to'g'ridan-to'g'ri nutq aktlarida illokutiv maqsad grammatik shakl orqali bevosita namoyon bo'ladi. Masalan, buyruq

shaklidagi gap direktiv illokutiv kuchga ega bo'ladi. Bu esa kommunikativ jarayonning soddaligi va aniqligini ta'minlaydi.

Xulosa

To'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutq aktlari pragmatikaning markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, inson kommunikatsiyasining murakkab va ko'p qatlamli tabiatini yoritishda muhim nazariy asos hisoblanadi. Nutq aktlari nazariyasi tilning faqat axborot uzatish vositasi emas, balki ma'lum kommunikativ harakatni amalga oshirish vositasi ekanligini ko'rsatadi. Shu jihatdan qaraganda, inson har bir nutqiy birlik orqali nafaqat ma'lumot beradi, balki buyruq beradi, iltimos qiladi, maslahat beradi, ogohlantiradi yoki hissiy munosabatini bildiradi.

Tadqiqot davomida to'g'ridan-to'g'ri nutq aktlarining grammatik shakl va kommunikativ maqsad o'rtasidagi moslik asosida shakllanishi aniqlandi. Bunday nutq aktlari kommunikativ aniqlik, tezkorlik va tushunarlilikni ta'minlaydi. Ayniqsa rasmiy uslub, ilmiy nutq, huquqiy hujjatlar, harbiy tizim va institutsional kommunikatsiyada to'g'ridan-to'g'ri nutq aktlari ustunlik qiladi. Chunki bu sohalarda ma'noning aniq ifodalanishi va noto'g'ri interpretatsiyaning oldini olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, maqolada bilvosita nutq aktlarining pragmatik va lingvokulturologik xususiyatlari ham keng yoritildi. Bilvosita nutq aktlari inson tafakkuri, kommunikativ strategiyasi va ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq ekani tahlil qilindi. Bunday nutq aktlarida yashirin ma'no, implikatura va kontekst asosiy rol o'ynaydi. Tinglovchi kommunikativ maqsadni anglash uchun nafaqat gapning literal ma'nosiga, balki vaziyat, intonatsiya, ijtimoiy munosabat va madaniy omillarga ham e'tibor qaratadi.

John Langshaw Austin va John Searlarning nutq aktlari haqidagi qarashlari zamonaviy pragmatikaning shakllanishida muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilgani aniqlandi. Ayniqsa John Searle tomonidan ishlab chiqilgan bilvosita nutq aktlari nazariyasi kommunikativ yashirin ma'nolarni tahlil qilish imkoniyatini kengaytirdi. Bundan tashqari, Paul Gricening implikatura nazariyasi hamda Geoffrey Leechning xushmuomalalik prinsipi bilvosita nutq aktlarining pragmatik mohiyatini tushuntirishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, bilvosita nutq aktlari ayniqsa madaniyatlararo kommunikatsiyada muhim ahamiyatga ega. Turli xalqlarda kommunikativ strategiyalar turlicha shakllangan bo'lib, ayrim madaniyatlarda to'g'ridan-to'g'ri ifoda tabiiy hol deb qaralsa, boshqalarida bilvositalik odob va hurmat belgisi sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli pragmatik kompetensiyaning yetishmasligi kommunikativ tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin.

Maqolada, shuningdek, bilvosita nutq aktlarini o'rganish bilan bog'liq bir qator muammolar ham tahlil qilindi. Xususan:

- yashirin ma'noni interpretatsiya qilish murakkabligi;
- kontekstga kuchli bog'liqlik;
- tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar;
- madaniy tafovutlar;
- sun'iy intellekt tizimlarining pragmatik ma'noni to'liq anglay olmasligi kabi masalalar dolzarb ilmiy muammo sifatida ko'rsatildi.

Bugungi kunda nutq aktlari nazariyasi pragmatika, diskurs tahlili, psixolingvistika, sotsiolingvistika, tarjimashunoslik hamda lingvodidaktika kabi ko'plab yo'nalishlarda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ayniqsa chet tillarni o'qitishda pragmatik kompetensiyani shakllantirish, bilvosita ma'nolarni to'g'ri talqin qilish va kommunikativ strategiyalarni o'rgatish muhim pedagogik vazifa sifatida qaralmoqda.

Xulosa qilib aytganda, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita nutq aktlari inson kommunikatsiyasining ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ular til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni namoyon etadi. Nutq aktlarini chuqur o'rganish tilning pragmatik imkoniyatlarini ochib berish bilan birga, samarali kommunikatsiyani shakllantirish, madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish hamda zamonaviy lingvistik tadqiqotlarni boyitishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. John Langshaw Austin. How to Do Things with Words. — Oxford: Oxford University Press, 1962.
2. John Searle. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1969.
3. John Searle. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. — Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
4. Paul Grice. Logic and Conversation. — New York: Academic Press, 1975.
5. Geoffrey Leech. Principles of Pragmatics. — London: Longman, 1983.
6. Penelope Brown va Stephen Levinson. Politeness: Some Universals in Language Usage. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
7. George Yule. Pragmatics. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
8. Stephen Levinson. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

9. Deborah Tannen. Conversational Style: Analyzing Talk among Friends. — Oxford: Oxford University Press, 1984.
10. Noam Chomsky. Language and Mind. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
11. Safarov Sh. Pragmatika. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2008.
12. Karimov B. Diskurs va pragmatik tahlil. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021.
13. Iskandarova Sh. Til va kommunikatsiya pragmatikasi. — Toshkent: Universitet, 2022.